

Dr. Valentin Kalan

MESTO ANTIKE V FORMIRANJU HISTORIČNEGA MATERIALIZMA

(K. Marx, F. Engels)

Uvod

Predloženi tekst je odlomek prvega poglavja iz raziskovalne naloge "Antika v delih klasikov marksizma", na kateri je pisec delal od l. 1977 in ki jo je financirala RSS. Glavni tematski sklopi te naloge so:

1. Mesto antike v formiranju historičnega materializma (Marx, Engels, Lenin) - v predloženem tekstu še ni razdelka o Leninu;
2. Antični materializem in marksizem;
3. Logika in dialektika grške filozofije ter materialistična dialektika;
4. Antična praktična filozofija in historični materializem;
5. Grška teorija umetnosti in teorija tehnike ter materialistična teorija produkcije.

Vprašanje antike v delih klasikov marksizma ima splošen pomen, ki je vprašanje razumevanja, prevzemanja, recepcije kulturne tradicije človeštva tj. tkim. vprašanje recepcije antike v socialistično kulturo. Ta obča topika pa subsumira podse vrsto pomembnih specialnih vprašanj, med katerimi je v prvi vrsti vprašanje samega koncepta antične kulture. Takšen koncept pa je dosegljiv le preko marksistične analize kulture.

Poznano je, kako številne so reference Marxa in Engelsa, pa tudi Lenina na antično filozofijo, in sicer tudi na ključnih tekstih klasikov: Marxov Kapital, Engelsov Anti-Dühring ter Leninski Filozofski zapisi. Od tod sledi prva pot naše raziskave, ki je v konkretizirajočem prikazu vloge antične filozofije pri artikulaciji oz. formiranju glavnih teoretičnih izhodišč in tez Marxa, Engelsa in Lenina. Marsikaj v Marxovem opusu, recimo v Kapitalu, zveni presenetljivo: reference na Aristotela, Platona, Ksenofonta itd. V nekem smislu lahko rečemo, da se Marxova teoretična aktivnost začne z antiko (z razpravo o Epikurovi filozofiji) ter konča z njo - z analizo antične družbe preko Morganovega dela Ancient Society. Predhoden vtis o mestu antike v

Marxovem delu nam da sledeč odlomek iz Marxovega pisma Engelsu 25.2.1859 (MEW, 29, s. 405):

"Priatelj Engels starejši, prijatelj Ermen (Gottfried!), toda najdražje mi je razmišljanje:

"joj, joj, kako grozno je biti razumen tam, kjer mislečemu ne prinaša koristi" (Sofokles, Kralj Oidip, 316-317). To zadnje bi ti utegnil reči Tvoj stari, kakor Teiresias kralju Oidipu, na kar pa mu boš Ti odgovoril, da "bolšči le v dobiček, za umetnost /znanost/ pa je slep" (Sofokles, isto, v. 388-389). Pozdravljen.

Tvoj K.M."¹

Če govorimo o antiki v delih klasikov, pri tem izključujemo iz izrecne tematizacije njihov študij drugih predkapitalističnih družb oz. formacij, ki teoretično sicer nikakor ni zanemarljiv, ter se omejujemo na problematiko grško-rimske antike. To v generalni optiki ne sme pomeniti, da je študija ostale starine oz. drugih antičnih družb teoretično manj pomembna. V perspektivi klasikov je to vprašanje, kakor je izpričano v delih klasikov marksizma, nakazano v zborniku, ki ga je pripravil M. Godelier². Ta problem se je danes kristaliziral v konceptu azijskega načina proizvodnje³. Grško-rimska kultura je bila za Marxa in Engelsa,

¹ Amicus Engels Senior, amicus Ermen (Gotofredus!), sed magis amicum tò phroneîn:

pheû, pheû, phroneîn hōs deinón, éntha mè télé
lýei phronoûnti.

Letztres mag Dein Alter Dir sagen, wie Teiresias dem König Oidipus, worauf Du ihm aber antworten wirst, dass er

mónon dédorke, tèn téchnēn d'éphy typhlōs.
en tois kérésí

Salut.

Dein K.M.

² Sur les sociétés précapitalistes, Textes choisis de Marx, Engels, Lénine, Préface de Maurice Godelier, Paris, Ed. sociales 1978.

³ prim. povzetek diskusije stališča zagovornikov marksističnega koncepta azijskega načina proizvodnje pri Ferencu Tökeiu: Zur Frage der asiatischen Produktionsweise, Neuwied u. Berlin, Luchterhand 1969.

ki zelo pavšalno rečeno, začenjata svojo teoretično pot v nasledstvu humanizma nemške klasike, vrh grške kulture: "Grčija in Rim sta pač deželi najvišje "zgodovinske omike" med ljudstvi starega sveta", pravi Marx v "Uvodniku v št. 179 Kölnskega časnika" (prim. MEW I, s. 97, MEID I, s. 39). Ta teza je izrečena v Marxovi polemiki s političnim urednikom katoliškega lista "Kölnische Zeitung" Karlom Heinrichom Hermesom, objavljeni v Rheinische Zeitung št. 101, 10.7.1842, v kateri Marx uporablja grško politično ureditev in krščansko anarhijo kot merili za presojo obstoječih političnih razmer. Seveda pa se v nadaljnjem Marxovo ocenjevanje antične kulture čedalje bolj odmika od entuziastičnih superlativov o antični kulturi. Materialistično pojmovanje zgodovine, kakršno pojmovno razdeluje od "Nemške ideologije" dalje, namreč onemogoča tako podcenjevanje, kakor tudi napačno absolutizacijo antične "zgodovinske omike". Mesto antike v Marxovih teoretičnih preokupacijah pomeni le prolegomena za marksistično analizo antike. Celotna ta razprava ima tako namen prikazati, da je preseženje takšne kulture možno le skozi njeno kritično analizo, ne pa s preprostim odkrivanjem hermenevtike, ki bi jo prezentirala.

I. MARX IN ANTIKA.

Marx se je rodil 5.5.1818 v Trieru (izg. trier), v mestu z rimskim imenom Colonia Augusta Treverorum, katerega nekdanjo moč izpričujeta Porta Nigra (Črna vrata) ter bazilika iz IV. stol. Leta 1561 so v mestu jezuiti ustanovili gimnazijo, ki je bila od l. 1815 državni zavod: Friedrich-Wilhelm-Gymnasium. Tu je dobil tipično humanistično vzgojo, saj se je gimnazija orientirala predvsem na klasično antiko. Direktor gimnazije (od 1815-46) Johann Hugo Wittenbach (1767-1848), privrženec idej razsvetljenstva in francoske revolucije, je bil med najbolj izobraženimi pedagogi svojega časa: Marxu je posredoval miselno bogastvo nemške klasike. Pruska vlada ni bila zadovoljna z usmeritvijo gim-

nazije in je zato jeseni 1834 zadolžila za politično nadzorstvo klasičnega filologa Vitusa Loersa, ki je seveda veljal za reakcionarnega.⁴⁾

Obseg antičnih študijev, ki jih je Marx absolviral v gimnazijskem času, je viden iz pregleda Marxovih maturitetnih del. V Marxovo "Abitur" so bile zajete najprej tri naloge iz izključno klasičnega oz. klasično-jezikovnega področja, in sicer:

1. Aus Sophoclis Trachiniae (Iz Sofoklovih Trahinijank) v. 174-186, prevod iz grščine, ocenjevalec Loers.
2. An principatus Augusti merito inter feliciores reipublicae Romanae aetates numeretur? (Latinski spis) /Ali bi Avgustov principat zaslužen prištevali med srečnejše dobe rimske države?/ Ocenjevalca Wittenbach, Loers.
3. De Hemsterhusii moribus. Latinski ekstemporale (Hemsterhuisova moralna vrednost). Ocenjevalec Loers.

Nekatere antične elemente vsebuje tudi religijski spis

4. Die Vereinigung der Gläubigen mit Christo nach Johannes 15, 1-14, in Ihrem Grund und Wesen, in ihrer unbedingten Notwendigkeit und in ihren Wirkungen dargestellt. (Religijski spis) /Združitev vernikov s Kristom po Janezu 15, 1-14, prikazana v svojem temelju v bistvu, v svoji brezpogojni nujnosti in po svojih učinkih/. Ocenjevalec Küpper.⁵⁾

1. Religijski spis je ocenjeval pastor Johann Abraham Küpper, prijatelj Heinricha Marxa: "Miseln bogat, uspešen, silovit prikaz, ki zasluži pohvalo, čeravno bistvo zadevne združitve sploh ni navedeno, njena osnova zajeta le z ene strani, medtem ko je njena nujnost le pomanjkljivo izkazana"⁶⁾ Spis se začneja z izrekom, da je zgodovina "velika učiteljica človeštva" (MEGA² I/1, s. 449). Odlikuje se od spisov ostalih abiturientov po ši-

⁴⁾ Glavno gradivo o Trierskem gimnazijskem času daje Heinz Monz: Karl Marx, Grundlagen der Entwicklung zu Leben und Werk, Trier 1973. (Delo mi ni bilo dostopno)

⁵⁾ Vsa ta dela so sedaj kritično publicirana v MEGA² I/1 tekst s. 449 in naslednje, oparat s. 1185 ss. pod naslovom "Abiturarbeiten und Literarische Versuche".

⁶⁾ MEGA² I/1, aparat, s. 1191.

rini pogleda na zgodovinski razvoj kot vzpon človeštva k višji moralnosti v smislu razsvetljenske filozofije zgodovine, pa tudi v smislu Platona, ki ga naravnost citira: "Da največji modrec antike, božanski Platon, izraža na več kot enem mestu globoko hrepenjenje po nekem višjem bitju, katerega prikazovanje bi zadovoljilo nezadovoljeno željo po resnici in svetlobi" (MEGA² I/1, 450)⁷⁾.

Originalna Marxova misel - ni je najti v paralelnih spisih sošolcev - je njegova odklonitev vrline kot dolžnosti v smislu stoiške ali Kantove filozofije. Odklonjena je vrlina kot "trd nauk o dolžnostih" (isto, s. 452), medtem ko stoiška filozofija postavlja "mrko karikaturu" vrline. Združitev s Kristom po Marxu nudi neko veselost, ki jo epikurejec zaman skuša ujeti v svoji "lahkomiselni filozofiji, globji mislec zaman v najbolj skritih globinah vedenja" (isto, 452). Marx torej tu ponavlja obči pred-sodek o Epikurovi etiki srečnosti, ki ga je ustvarjala zlasti teologija. Kasneje je Marx seveda Epikura ocenjeval bistveno drugače in bolj obsežno. V celoti Marxov tekst odseva pristop njegovega učitelja, ki je poudarjal predvsem etična vprašanja v smislu Kantove filozofije religije in v smislu razsvetljenskega deizma.

2. Latinski ektemporale, to je prevod danega teksta iz materinskega (nemškega) na latinski brez priprave ali uporabe priročnika. Vsebina teksta: anekdota iz življenja pomembnega nizozemskega filologa Tiberija Hemsterhuisa (1685-1766), ki je deloval na univerzah Franeker in Leiden. Tekst, ki ga je bilo treba prevesti se je opiral na delo "Elogia de Tiberii Hemsterhusii" Davida Ruhnkena. Hemsterhuisova asketska apatija je ponazorjena z anekdoto o Ksenofontu, ki ni prekinil verske daritve, ko so mu sporočili, da je njegov sin Grilos junaško padel v bitki (Diogen Laertski 2, 54-55), kar naj bi pomazorilo sokratsko vrlino samobvladovanja. Loersova ocena Marxovega prevoda: "Še kar" (MEGA² I/1, aparat s. 1216).

⁷⁾ takšne misli je najti v Platonovem Dialogu Faidon, ki je bil v učnem gimnazijskem programu (npr. Phd 66 b, 67 ab); prim. tudi Phdr. 26. pogl.

3. Prevod Sofoklovih Trahinijank, v. 140-176. Gre za tragedijo Dejaneire, ki bi rada ohranila ljubezen Herakla, mu zato pošlje čarobni plašč, ki pa povzroči Heraklovo smrt. V gimnaziji so brali Antigono, ne pa Trahinijank. Celotna Loersova ocena: "Nekatere stvari je prevedel prav dobro." Drugod mu očitajo netočnost ali premajhno eleganco. (MEGA² I/1, s. 1196).

4. Spis o principatu sta ocenila Wittenbach in Loers: "Po poznavanju zgodovine, naporu za dobro latinsko izražanje, v celoti upoštevanja vredno delo" (MEGA² I/1, aparat s. 1212).

Pri oceni principata Marx omenja Horaca in Tacita, ki sta bila rezervirana do cesarskega kulta. Vsebinsko in stilistično se kaže vpliv Tacitovih Analov. Nazori v spisu so seveda v marsičem odsev zgodovinskega pouka Wittenbacha. Edinole Marxov spis pa opozori na dvoličnost Avgustove politike: "Pravega prepričanja cesarja nikoli ne ugledamo brez pregrinjala pretvarjanja" (MEGA² I/1, s. 469). Morda gre za vpliv lektire Montesquieuja "Considérations sur la cause de la grandeur des Romains et de leur décadence", delo, ki so ga brali pri pouku francoščine in kjer je 13. pogl. vsebovalo podoben nazor. To delo je bilo tudi maturitetni tekst za prevajanje iz francoščine.

Že bežen pregled teh bolj dokumentov kakor tekstov, je pokazal, da je Marx dobil obsežno in temeljito klasično izobrazbo. Za latinščino je opozorjeno, da prevaja in pojasnjuje tudi težja mesta klasikov, "posebno tista, kjer težava ni toliko v posebnosti jezika, kolikor v predmetu in v povezanosti misli"⁸⁾. Prav tako je za beleženo za grščino, da mu često uspeva, "da pravilno pojasni tudi težja mesta" (isto).

Poleg šole je na Marxovo formiranje ter razumevanje antike nadvse pomemben učinek prijateljstva z baronom Ludwigom von Westphalom. Eleanor Marx je pisala, da je baron von Westphalen "navdihnil Karla Marxa z entuziazmom za romantično šolo; in medtem, ko je njegov oče bral z njim Voltaira in Racina, mu je Westphalen bral Homerja in Shakespeara - ki sta ostala njegova najljubša avtorja vse življenja"⁹⁾.

⁸⁾ prim. Marx-Engels, Djela I, s. 467.

⁹⁾ prim.: v Liebknecht: Uspomene Karla Marxa, v: Sjećanja na Marxa i Engelsa, Zagreb 1978, s. 12.

Nepričakovana in intenzivna so Marxova poglobljanja v antično kulturo tudi v času študija na univerzi. Od 15. okt. 1835 do 22. avg. 1836 je vpisan na študij prava na univerzi v Bonnu. V zimskem semestru je poslušal naslednja predavanja s tematiko antičnih študijev:

1. Ferdinand Walter: Zgodovina rimskega prava, poslušal zelo vneto in s stalno pozornostjo - ta tematika bo aktualna v njegovi analizi razrednih bojov v antiki;

2. Friedrich Gottlieb Welcker: Mitologija Grkov in Rimljanov, spremljal z izredno vztrajnostjo in pozornostjo - uporaba mitologije je postala neločljiva sestavina Marxovega književnega stila, zlasti ko gre za ironično poanto, na primer: "Tezej je rabil kapo nevidnico za preganjanje pošasti. Mi kapo nevidnico vlečemo globoko čez oči in ušesa, da bi obstoj pošasti mogli zatajiti"¹⁰⁾.

3. August Wilhelm von Schlegel: A) Vprašanja o Homerju - predavanja, ki so bila v latinščini, je Marx sledil "vneto in pozornostno", morda zaradi Schleglovih političnih ambicij¹¹⁾.

B) Pojasnitev izbranih elegij Propercija - poletni semester 1836 - sledil "vztrajno in pozorno".

Od oktobra 1836 do spomladi 1841 je Marx študiral v Berlinu, vpisan na juristično fakulteto. V Berlinu je v resnici študiral predvsem pravne predmete z izjemo: Ifigenije na Tavridi Evripida, ko je vztrajno obiskoval predavanja Karla Edwarda Gepperta (1811-1881) v poletnem semestru 1841.

Študiral, torej ekscerptiral je dela o antiki: Lessingovega Laokona (1766), K.W.F. Solgerja, Erwin, Vier Gespräche über das Schöne und die Kunst (Berlin 1815), Winckelmanna, Geschichte der Kunst des Altertums, Dresden 1764-67. Winckelmann je tu postavil znano klasicistično tezo o antični umetnosti kot "eine edle Einfalt und eine stille Grösse" (plemenita enostavnost in mirna veličina)¹²⁾.

10) Kapital I, s. 11, slov. prevod; MEW 23, 15.

11) Tako meni J. Irmscher: Karl Marx studiert Altertumswissenschaft, Wissenschaftliche Zeitschrift der K. Marx Universität Leipzig, Ges. u. spr.-w. Reihe, 3 (1953/54), s. 210.

12) prim. o tem W. Rehm: Griechentum und Goethezeit, Leipzig 1938 (delo je nekoliko zastarelo).

V tem času je prav tako temeljito spoznal Heglovo filozofijo, tako da je njegov odnos do antike posredovan s Heglovo percepcijo antike (prim. pismo očetu 10.11.1837; EB, I, 10). Poleti 1837 je Marx temeljito študiral Heglovo Estetiko in se seznanil s Heglovo tezo o normativni veljavi grške umetnosti. Za ilustracijo Marxovega odnosa do Heglove filozofije lahko poleg omenjenega pisma očetu služi tudi epigram 4 (O Heglu) iz zbirke pesmi Gedichte 1837, posvečene očetu:

Wir haben uns nach Hegel einstudiert.

Auf sein Ästhetik noch nicht - abgeführt

(MEGA² I/1, s. 644)¹³.

V času berlinskega študija je do konca l. 1837 prevajal naslednja dela:

1. Tacitus: Germania;
2. Pandekta - Marx je prevedel prvi dve knjigi klasične justinijske kompilacije rimskega prava Digeste ali Pandekte;
3. Ovidius, Libri tristitium: Erste Elegie aus den Büchern der Trauer des Ovid, frei übersetzt (MEGA² I/1, s. 627).

V fragmentu romana Scorpion und Felix, v delu, ki je tako vse polno aluzij na Ovidija, skuša literarno à la Heine govoriti o političnih zadevah.¹⁴)

4. Aristoteles: Rhetorika¹⁵).

Avtorji, kakor doslej omenjeni: Ovidij, Ciceron, Tacitus; Homer, Sofokles, Aristotel, Tukidid, tvorijo temeljni kamen Marxove literarne kulture, ki ga je Marx stalno dopolnjeval.

Marxov interes za grško literaturo je dokumentiran tudi z zbirko ljudskih pesmi Volksliedersammlung, za Jenny von Westphalen

¹³) Prim. še M. Lifšic: Problemi umetnosti in filozofije, CZ, Ljubljana 1961, s. 11 in nasl., kjer najdemo tudi Klopčičev prevod tega epigrama:

"Nas Heglova modrost je pač naphala,
"Estetika" njegova ni nas še ... pognala."

¹⁴) S. Praver: Karl Marx and World literature, Oxford 1978, s. 16.

¹⁵) Vsi ti podatki so povzeti iz Marxovega pisma očetu z dne 10-11. nov. 1837, t.j. iz edinega ohranjenega pisma iz Marxovih študijskih let. Znano je, da to pismo izpričuje nenavadno širino in mnogostranost interesov, pa tudi neznanske zahteve, ki jih je postavljajal do samega sebe.

1839, v katero je vključenih 5 starogrških pesmi in sicer:

1. Anakreon: Bändiger der Herzen Amor /Gospod, ki se krotilec Eros/;
2. Sapfo: Komm o Cypris /Pridi torej z vencem na glavi, Kipris/;
3. Platonov epigram: Wenn zu den Sternen Du Blickst /Ko pogledaš k zvezdam/;
4. Anonimni skolion: O wär' ich eine schöne Leier /O da lepa sem lira slonokoščena/;
5. Kalistratos, Lied der Freiheit /Pesem svobode/¹⁶.

Maja 1837 je Marx napisal platonističen dialog "Kleantes oder vom Ausgangspunkt und notwendigen Fortgang der Philosophie" (Kleantes ali o izhodišču in nujnem nadaljevanju filozofije), ki pomeni tudi opustitev Marxovih pesniških ambicij.

Je vrsta okoliščin, da je Marx opustil študij prava in se odločil že konec 1838 zaključiti svoje študije iz filozofije: teoretične orientacije znotraj pravnih študijev, E. Gans na eni strani ter historična pravna šola (Karl von Salvigny) na drugi strani, dalje filozofske diskusije v Doktorklubu, itd. Za temo disertacije je izbrana helenistična filozofija, predvsem Epikurova. Z izbiro te tematike je Marx želel osvetliti sodobno poheglovsko situacijo v filozofiji tako, da bi raziskal paralelno dobo v zgodovini grške filozofije. Obadva glavna Marxova teksta tega časa sta:

1. Hefte zur epikureischen Philosophie (Zvezki k epikurejski filozofiji) - začetek 1839 do zač. 1840;
2. Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie (Razlika demokritske in epikurejske filozofije narave) - druga polovica 1840 do konca marca 1841. Kot je znano je Marx s to temo 15. aprila 1841 v odsotnosti promoviral za doktorja filozofije na filozofski fakulteti univerze v Jeni.

Medtem je v začetku 1840 v Berlinu Marx prevajal Aristotelov tekst O duši (De anima) (ta prevod je prvič objavljen v MEGA² 4/1, s. 155-182).

¹⁶⁾ Prim. za te pesmi Anton Sovrè, Starogrška lirika, Ljubljana 1964, s. 178, 166, 195. Ti prevodi grških pesmi so seveda objavljeni v MEGA² I/1, s. 821-22.

Ti teksti so odločilni za Marxov odnos do antične filozofije in bodo predmet posebne analize. Odločilna teza za njegovo disertacijo je, da je grška filozofija s helenizmom postala praktična. To sugerira tudi Marxova rešitev problema filozofije po Heglu. Heglova teorija mora biti obrnjena v Marxovo prakso - to je Marxov problem. Marxova disertacija kaže specifično njegove analize v tem, da se ne omeji le na imanentno filozofsko problematiko, temveč Marx posega tudi v literaturo, da bi podal čustva in misli preteklih obdobj. Vidi se Marxov poizkus, da kulturno zgodovino pokaže tako po njenih posebnostih kakor tudi v njenih ponovitvah. Vidi se v njej njegova visoka ocena pesništva antične sveta, užitek ob grškem mitu ipd. Vidi se njegova sposobnost, da v literarnih delih najde formulacije, podobe in simbole, ki mu omogočajo, da svoje misli izrazi bolj silovito in plastično: npr. Prometej.

V čas po doktoratu spada študij grške in rimske umetnosti, ki ga lahko razberemo iz njegovih bonnskih zvezkov (Bonner Hefte), april 1841:

1. K.T. von Rumohr: Italienische Forschungen, Stettin 1827-31;
2. Johann Jakob Grund: Die Malerei der Griechen, Dresden 1810-11;
3. C.A. Böttiger: Ideen zur Kunstmythologie, Einleitung zur vorhomerischen Mythologie der Griechen, Leipzig - Dresden 1826 (MEGA², 4/1, s. 289-334).

Od začetka l. 1842 se Marx angažira v publicistiki kot tribuni za širjenje revolucionarno demokratičnih nazorov. Svojo publicistiko Marx sam tedaj karakterizira s tacitovsko rezervo in kritičnostjo. Članek "Opombe o najnovejši pruski cenzurni instrukciji" (Bemerkungen über die neueste preussische Censurinstruktion), ki ga je Marx februarja 1842 poslal Rugeju, zaključuje z besedami Tacita (Historiae 1, 1): Rara temporum felicitas, ubi quae velis sentire et quae sentias dicere licet /Redka sreča časov, v katerih lahko misliš, kar hočeš in rečeš, kar misliš/ in začena s trditvijo, da ob izidu novega pruskega cenzurnega odloka ni treba zaklicati: Timeo Danaos et donna ferentes (Eneida II, 49) /Bojim se Danajcev, celo kadar darove prinašajo/ (MEW I, s. 3 in 25).

Tako stil Marxovih publicističnih tekstov neposredno kaže, da svetovna literatura, še posebej antična, za Marxa postaja "orodje historičnega razumevanja", kar je odločno prikazal S.S. Praver. S tem zasledovanje problema antike ne more biti več vprašanje doksografskih referenc, kot pa predvsem vprašanje situiranja problema antike znotraj celote teoretičnih sklopov Marxa oz. marksizma. Pri tem je treba tudi upoštevati, da Marx ni postal oz. bil le ekonomist, zgodovinar, sociolog, temveč vedno tudi lingvist in pisec najboljše latinske književne tradicije¹⁷⁾. V času svojega bivanja v Parizu, Bruslju, Kölnu in Londonu se Marx ne ukvarja eksplicitno z antiko, pač pa se izrecno vrne k antiki vsaj še dvakrat:

1. Ob pripravi Kapitala in zgodovine ekonomsko političnih teorij. Obstajajo izvlečki iz Aristotelove Nikomahove etike ter Aristotelove Politike v nekem nedatiranem in nenumeriranem ekscerptnem zvezku¹⁸⁾, ki jih datirajo v leto 1858 ali 1860.¹⁹⁾
2. Študij antike ob študiju Morgana - od dec. 1880 do marca 1881. Glavni teksti tega obdobja - predvsem obdobja ekonomskega formiranja družbe iz "Očrtov" ter etnološki ekscerptni zvezki (The Ethnological Notebooks of K.M., izdal L. Krader) ter poglavja oz. teksti iz Kapitala oz. teorij o presežni vrednosti, ki se nanašajo na antiko, bodo predmet posebne analize v poglavju antična praktična filozofija in historični materializem.

O Marxovem tekočem zanimanju za antiko priča tudi njegova biblioteka, ki pa jo je Marx l. 1849 moral pustiti v Kölnu pri prijatelju Rolandu Danielsu²⁰⁾. Marx se pritožuje, da so mu po-kradli "mnoge zvezke grških klasikov". Izguba teh knjig je velika

17) prim. Ludovico Silva: Marksov književni stil, Beograd, Vuk Karadžić 1978, s. 106.

18) prim. K. Marx: Grundrisse, Dietz, Berlin 1953, s. 1058.

19) prim. Carlo Natali, Aristotele in Marx, Riv. crit. di stor. della filos. 31/1970, 166.

20) prim. Marxovo pismo Engelsu 27. febr. 1861, MEW 30, s. 160.

škoda, saj je Marx ob branju pisal marginalije. Iz Danielsovega popisa Marxove biblioteke l. 1850 je razvidno, da je Marx skrbno izbiral antične avtorje, tako prevode kakor originale. Tako najdemo v njegovi biblioteki naslednje avtorje: Homerja, Tukidida, Dionizija Halikarnaškega, Isokrata, Diodorja Sicilskega, Apijana, Arijana, Diogena Laertskega, Herodijana, Aishina, Aishila, Aristotelovo Metafiziko, Demostena, Isaja; Horacija, Velleja Paterkula, Terencija, Cicerona - Filozofska dela in pisma, Seksta Empirika, Pindarja, Tacita. Poleg tega je imel v prevodu Pausanijo, Herodota, Ksenofona, Plutarha, Lukijana, Atenaja, Diona Kasija, Filostrata in Kalistrata, Strabona, Seneco. V svojo biblioteko je Marx skrbno izbiral antične zgodovinarje, recimo Tukidida, Apijana in druge.²¹⁾

Ve se tudi, da je Marx skrbno prebiral dela rimskih zgodovinarjev Mommsena in Niebuhra; že 1851 je v Londonu ekscerptiral Dureau de la Mallea, Politična ekonomija Rimljanov (Paris 1840), ekscerptiral je L. Langeja, Rimske starožitnosti, J.S. Reitemierja, Zgodovino suženjstva v Grčiji, prebiral Lassalovo delo o Heraklitu - "najdaljši komentar k najbolj zgoščenemu filozofu", dela k gospodarski in tehnični zgodovini človeštva, k zgodovini mitologije ipd. Kakor pa je že rečeno, bodo te Marxove referenice predmet posebne analize.

Spomini Liebknechta in Lafarguea kažejo, da je bilo Marxovo branje antičnih avtorjev nenehno. Liebknecht poroča, da je Marx dobro poznal Aishilov jezik, Lafargue pa, da je Marx vsako leto prebiral Aishila v originalu.²²⁾ Zato ni nemogoče verjeti Lafargueju, da je nameraval napisati celo dramo na temo bratov Grakhov (Sječanja s. 94). Vprašanje antike pri Marxu je hkrati vprašanje geneze teorije historičnega materializma in tudi njegovo osebno vprašanje: "da bi prekinil s svojo veliko ne-

²¹⁾ prim. Dalin-Nepomješčaja, Istoričeskie knigi v biblioteke Marksa, Marks-istorik, s. 603 in nasl. ter Kaiser-Werchan, Ex libris, Karl Marx und Friedrich Engels, Schicksal und Verzeichnis einer Bibliothek, Dietz, Berlin 1967.

²²⁾ prim. Johannes Irmscher, nav. delo, s. 210, ter Sječanja na Marxa i Engelsa, nav. mesto, s. 18.

razpoloženostjo nad svojo in every respect unsettled situation, berem Tukidida. Ti stari vsaj vedno ostajajo novi" (pismo F. Lassallu 29.5.1861, MEW 30, s. 606)

II. F. ENGELS IN ANTIKA

Engelsu je prvo znanje o antiki posređoval materin oče, Georg Bernard von Haar (1760-1837), ki je bil filolog, šolski rektor gimnazije v Hammu. V antiko ga je uvajal po "otročji" poti mitologije. O tem govori pesem trinajstletnega(!) Engelsa (20. dec. 1833) Mojemu staremu očetu (prim. EB 2, s. 507)¹⁾. Jeseni 1834 gre Engels na gimnazijo v Elberfeldu, ki je nastala iz nekdanje latinske šole ter je bila ena najboljših v Prusiji. Tako se je mladi Engels pri pouku latinščine in grščine seznanil z miselnim svetom, ki so ga pietisti razglašali za pogansega. Seveda je tu preko prevajanja spoznal dela Livija, Cicerona, Vergila, Horacija, Evripida, Platona, Homerja, Tukidida; učiteljeva ocena: da se zna spuščati z lahkoto v sovisnost večje celote, da zna jasno povedati miselni potek ter predloženo spretno prenesti v materinščino (prim. MEGA I, 1, 2, s. 480). Direktor elberfeldske gimnazije J.S.L. Hantschke (1796-1850) je napisal celo knjigo z naslovom *De vocalium Graecorum pronunciatione*, Elberfeld 1827.

Iz gimnazijskega časa je ohranjen Engelsov zgodovinski zvezek, izdelan po predavanjih dr. J.Chr. Clausena (1806-77), ki si je pri zgodovinskem pouku prizadeval podati osnove znanstvenega dela. Ohranjene iz gimnazijskega časa so še priprave in opombe k Homerjevi Iliadi (*Präparation und Bemerkungen zu Homers Ilias*, 1836-37), prvič objavljene v MEGA² IV/1, s. 511-32. Te priprave kažejo Engelsovo intenzivno ukvarjanje z grškim jezikom in literaturo. Iz zadnjega leta Engelsovega šolanja na gimnaziji v Elberfeldu, je ohranjena tudi Engelsova grška pesem

¹ sicer pa G. Majer, *F. Engels*, I, s. 7, pripominja, da je antična mitologija na Engelsa naredila manjši vtis kakor nemška.

Eteokloús kai Polyneíkous monomachía (Dvoboj Eteokla in Poli-neika), 80 heksametrov, (prim. MEGA² /V/1, s. 533-535), ki je večinoma Engelsova samostojna pesnitev ter kljub verjetni pomoči učiteljev kaže neobičajno obvladanje jezika. Nova MEGA pri- naša tudi Engelsove notice v učbeniku Ph. Buttmana, Griechische Grammatik, Berlin 1833, 14. izd. (prim. MEGA² IV/1, s. 536-45).

Še bolj kakor klasična literatura, je Engelsa navdušilo nem- ško pesništvo, zlasti njegovi junaki Siegfried, Tell in Faust. S pomočjo literature si je Engels izoblikoval energični heroizem, ki je viden na njegovi gimnazijski zgodbi o gusarjih (Seeräuber- geschichte) (prim. EB II, s. 510-521) iz l. 1837.

Eno leto pred koncem, 15. sept. 1837, je dal oče izpisati sina iz gimnazije in tako je mladi Engels začel delati v trgov- ski firmi svojega očeta v Barmenu. Julija 1839 je šel v Bremen, da bi se izpopolnil v poslovnofinančni smeri, kjer pa se je in- tenzivno ukvarjal z literaturo, tudi kot ustvarjalec. Razširjal je svoje znanje jezikov: kasneje je govoril in pisal v kar 12 je- zikih, bral v 20 jezikih. V časopisu "Telegraph für Deutschland" je objavil svoja pisma iz Wuppertala (marec-april 1839). Njegova pisma bratom Gräber (avg. 1838 - avg. 1842) kažejo njegov spopri- jem z vladajočo pietistično krščansko ideologijo, pri čemer je Engels temeljito proučeval razne teološke stvari in tudi Biblijo: "Christi ipsisima verba" (Kristusove lastne besede), na katere se sklicujejo ortodoksi, se v vsakem evangeliju glasijo drugače" (EB II, s. 371, pismo F. Gräberju, 23.4.-1.5.1839). Besedna vera v Biblijo se ne da dokazati: "Če pa je tu eno protislovje, tedaj je uničena celotna biblijska vera" (nav. mesto s. 400).

V pismih bratoma Gräber je viden Engelsov študij klasičnih avtorjev, zlasti Cicerona in Tukidida²). Ta pisma so prepletena z grškimi in latinskimi odstavki in stavki. Posebno zanimivo je pismo W. Gräberju, 28.-30.4.1839 (EB II, s. 389), ki se začenja

² Engels je bral tudi delo Wielanda Sōkrátēs mainómenos (Pobes- neli Sokrat) ali Dialogi Diogena iz Sinope, Leipzig 1770.

grško, nadaljuje latinsko, kjer pa je "jezik Germanije" (isto, 390) postavljen nad vse druge jezike

Ko je šel septembra 1841 Engels v Berlin na odsluženje vojaškega roka (do avg. 1842), je v prostem času na univerzi sledil filozofskim predavanjem in se povezal z berlinskimi mladoheglovci. V zvezi z mladoheglovsko kritiko religije je nastala vrsta njegovih "Študij h kritiki spisov Nove zaveze" (sept. 1841-okt. 1842). Izmed njih je zlasti zanimiv zapis predavanja Ferdinanda Benaryja (1805-1880) teologa, orientalista in indologa (prim. MEGA² IV/1, s. 387-435). Engelsov interes za zgodovinski izvor krščanstva se kaže v razpravah: "Bruno Bauer in prakrščanstvo" (1882), "H kritiki prakrščanstva" (1894-95) ter "Knjiga razodet-ja", kjer je izrecno opozorjeno na družbeni pomen "historične in jezikovne kritike Biblije" (MEW 21, s. 9).

Engelsovi filološki interesi torej niso bili klasicistični.

V času 1842-1869 Engels dela v poslovalnici firme Ermen-Engels v Manchestru. Tam je Engels stalno obiskoval Wilhelma Wolffa (1809-64), "Lupusa" iz Marx-Engelsove korespondence - prim. MEW 19, 55-88, Engelsov življenjepis Wolffa. To, kar je Engels zapisal o njem, da ni bil le "dlakocephski filolog" (silbenstechender Philolog) (19, s. 55), da so "veliki pesniki in prozaiki Grkov in Rimljanov našli pri njem vse razumevanje ter ostali njegovo najljubše branje" (isto, s. 51), velja tudi za samega Engelsa.

Čeravno mladi Engels ponovi Cidove besede:

"Lengua sin manos, cuemo osas fablar",

"Jezik brez rok, kako si upaš govoriti?"

je Engels študiju jezikov posvetil veliko pozornosti. V 50. letih je proučeval slovanske jezike in zato študiral Kopitarja, zlasti pa Miklošiča, v 60. letih pa germanske jezike in sicer v smislu primerjalnega oz. historičnega jezikoslovja. V pismu Lassallu, 14.3.1859 govori celo, da je imel drzno zamisel razdelati "primerjalno gramatiko slovanskih jezikov", vendar je to opustil, "zlasti odkar je to s tako sijajnim uspehom opravil Miklošič" (MEW 29, s. 583). V istem pismu govori tudi o tem, da je grščino precej pozabil.

Študij jezikoslovnih vprašanj je uporabljal pri analizi družbeno-političnih vprašanj; npr. študij skandinavskih jezikov za analizo problemov Schleswig-Holsteina (MEW 31, s. 6 ss. - pismo Marxu, 2.nov. 1861).

Ko je 1. 1857 Charles A. Dana prosil Marxa za sodelovanje pri enciklopediji, je Engels Marxu za antiko svetoval Wolffa (pismo 22.4.1857): "Morda bi bil Lupus tudi pripravljen sodelovati na antičnem klasičnem polju" (im altklassischen Felde) (MEW 29, s. 127). Lupus na to ni reagiral. Engels je za Danovo enciklopedijo napisal vrsto člankov (gre za New American Cyclopaedia, New York-London 1858-1863) iz zgodovine vojaštva, ki jo je Marx želel vključiti v prvo knjigo Kapitala (prim. pismo Engelsu 7.7.1866, MEW 31, s. 234). Marx je bil tisti, ki je pri študiju antične zgodovine Engelsa opozoril na Mommsena: "si kaj slišal - ali Lupus - o neki "Rimski zgodovini", ki ... naj bi vsebovala mnogo novega" (pismo Engelsu 23.4.1857 - MEW 29, s. 131). Prav tako je Marx opozoril Engelsa na monumentalno Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Stuttgart 1839-52) ter jo označil za "solidno" (pismo Engelsu, 25.sept. 1857 - MEW 29, s. 193). Poleg tega se je Engels, podobno kakor Marx, še večkrat sporadično vračal k antičnim avtorjem:

1. K Ciceronu (Engels Marxu 17.3.1851, MEW 27, s. 217): "Iz obupa sem si sposodil Ciceronova "Pisma" in v njih proučujem règne de Louis Philippe /vladavino Louisa Philippa/ ter korupcijo direktorija ... Ciceron je dejansko neprecenljiv" (isto, s. 217-18).
2. K Horaciju; v pismu Marxu, 21.dec. 1866 (MEW 31, s. 270) pravi, da bere Horacija za "osvežitev". V času po 1. 1870 Engels pretresa vprašanje antike v vseh glavnih delih: v Anti-Dühringu (1877-1878), Dialektiki prirode (1873-83), Ludwigu Feuerbachu (1868) ter Izvoru družine (1884). Ob pisanju Anti-Dühringa Engels ugotavlja, da mu njegov "repetitorij stare zgodovine" opravlja "velike usluge, ter mu olajšuje stvar v marsikaterem oziru" (pismo Marxu, 18.5.1876; MEW 34, s. 18-19).

Za problematiko antike je delo Izvor družine ... najpomembnejše. O vsebini tega dela pravi Engels v predgovoru l. 1884: "V zgodovinskih odsekih o Grčiji in Rimu se nisem omejil na Morganove dokaze, temveč sem dodal, kar mi je bilo na razpolago. Odseki o Keltih in Nemcih v bistvenem pripadajo meni; tukaj je Morgan razpolagal skoraj zgolj z viri druge roke ter za nemške razmere - razen Tacita - le s slabimi liberalnimi ponaredki gospoda Freemana. Ekonomske izpeljave ... sem jaz vse na novo obdelal" (MEW, 21, s. 28-29).

Engels se sklicuje s tem na dela, ki jih je napisal o družbenem razvoju germanske skupnosti:

1. Die Mark (1882 - MEW 19, 315-330)
2. K prazgodovini Nemcev (1881-1882, MEW 19, s. 425-473)
3. Frankovska doba (MEW 19, s. 474-518).

Antično in srednjeveško zgodovino je Engels proučeval na osnovi del Cezarja, Tacita, Velleja Paterkula, Plinija, Plutarha, Prokopija, Ptolemaja, Strabona, Florusa, Orozija itd.

Te raziskave kažejo, da Engelsov pristop k zgodovini ni bil osredotočen na antiko, temveč predvsem na logiko celotnega zgodovinskega razvoja. Iz tega razloga so tudi njegovi jezikoslovni interesi več kot le klasični, potekajo v smeri historičnega primerjalnega jezikoslovja. Marx je podpiral te Engelsove študije in ga opozarjal tudi na gradivo: "Ti kot primerjalni jezikoslovec si boš morda našel zanimive oblike v naslednjem izvlečku neke škotske kronike ..." (MEW 32, s. 265). V skladu z Engelsovo komparativno jezikoslovno usmeritvijo, so tudi njegove literarne ocene srednjeveškega, zlasti nemškega pesništva.³⁾

Čeravno v celoti gledano, antika nikoli ni bila v centru Engelsovega interesa, so vendar ostale aktualne in plodne njegove zastavitve vprašanj, smeri raziskav, pa tudi metode dela.

³⁾ prim. o tem še: Engels ijazykoznanie, Moskva, Nauka, 1972 ter P. Demetz: Marx, Engels und die Dichter, Frankfurt/M.-Berlin, Ullstein 1969, s. 126.

